

Мароз С.С., Мінск

АСАБЛІВАСЦІ СІСТЭМАТЫЗАЦЫІ БЕЛАРУСКІХ ПАСЕСІЎНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Апісанне моўнага матэрыялу ў накірунку ад семантыкі да яе фармальнага выражэння прыцягвае ўвагу мовазнаўцаў і ў наш час, паколькі пры такімі падыходзе выяўляецца і аналізуецца ўвесь корпус сродкаў, што ствараюць сістэму ў выражэнні пэўнага паняцця.

Функцыянальна-семантычная катэгорыя пасесіўнасці з'яўляецца ўніверсальнай катэгорыяй і ўяўляе сабой пэўным чынам упарадкаваную сукупнасць рознаўзроўневых моўных сродкаў, з якіх фарміруюцца пасесіўныя канструкцыі. Адносіны, што ўстанаўліваюцца паміж кампанентамі пасесіўных канструкцый, характарызуюцца разнастайнасцю, што стварае аптымальныя ўмовы для іх сістэматызацыі.

Мэта дадзенай працы – ажыццявіць класіфікацыю беларускіх пасесіўных канструкцый у залежнасці ад іх семантыкі і структуры.

У сучаснай беларускай мове катэгорыя пасесіўнасці характарызуецца багатым зместам і разнастайнымі сродкамі выражэння, што тлумачыцца агульнапрынятым шырокім разуменнем пасесіўнасці, пад якім разумеецца “такое отношение (г) между объектами внешнего мира, при котором один из них (объект обладания, обладаемое Р.) включается” в другой (обладатель, поссесор Ps), составляя с ним единое физическое и/или функциональное целое” [1, с. 44].

У залежнасці ад семантыкі і структуры ўсе пасесіўныя канструкцыі падзяляюцца на канструкцыі, што выражаюць прыналежнасць, і канструкцыі, што выражаюць валоданне.

Значэнне прыналежнасці перадаецца канструкцыямі, у якіх назва аб'екта (пасэсума, таго, што належыць) выступае структурна галоўным кампанентам у словазлучэнні. Як правіла, гэта канструкцыі з прыналежнымі і некаторымі класнымі прыметнікамі, прыналежнымі і некаторымі іншымі разрадамі займеннікаў, канструкцыі з родным і давальным прыйменным, некаторыя прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі, а таксама канструкцыі з дзеясловам *належаць*: ... здаецца *шчасцем гэтым напоўнены не толькі Васільевы грудзі* (І. Мележ); *Бацька баяўся чужых ліхіх вачэй* (Г. Далідовіч); *Ва ўсёй яго цяперашняй паставе і абліччы баец не бачыў нічога варожага* (Я. Брыль). *Упаў да ног дзяўчынкі кошык з рук* (А. Куляшоў). *Лабановіч слухае, углядаецца ў твар Аксёну* (Я. Колас); *Твар у гэтай жанчыны не зусім страціў яшчэ свайго ранейшага дзявочага характа* (К. Чорны); *Прыйшлі лісты ад родных і каханных* (Р. Барадулін); *Сёмку Фартушніку належала карчма пры гасцінцы* (К. Чорны).

Адносіны валодання рэалізуюцца канструкцыямі, у якіх структурна галоўным кампанентам выступае найменне суб'екта-пасэсара (уладальніка, таго, каму аб'ект належыць). Да іх адносяцца канструкцыі з дзеясловамі *валодаць*, *мець*, *трымаць* і пад., канструкцыі з назоўнікамі *гаспадар*,

гаспадыня і пад., а таксама некаторыя прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі, напрыклад: *Вотчынай Рагвалодавых унукаў валодаюць Яраславічы* (Л. Дайнека); *Працавалі многа, як быццам пан Кроер меў не тысячу душ, а нейкіх няшчасных сто* (У. Караткевіч); *Трымае піўнушку Максім Гулейка* (Я. Колас). *Гаспадар маёнтка зусім не быў падобны на пана* (С. Грахоўскі); *Неўзабаве і падышла гаспадыня хаты* (А. Кудравец). *Рускі быў без ружжа...* (І. Пташнікаў).

Усе пасесіўныя канструкцыі могуць выражаць як пазітыўныя (наяўнасць нечага ва ўладальніка), так і негатыўныя (адсутнасць нечага ва ўладальніка) пасесіўныя адносіны. А дзеяслоўныя канструкцыі могуць выражаць яшчэ статычныя і дынамічныя пасесіўныя адносіны. Пазітыўныя статычныя адносіны валодання перадаюцца ў канструкцыях з прэдыкатамі *валодаць, мець, трымаць* і пад., для якіх характэрна агульная сема 'быць, з'яўляцца ўладальнікам чаго-небудзь', пазітыўныя дынамічныя – у структурах з дзеясловамі *атрымаць, браць, дастаць, купляць* і пад., для якіх характэрна агульная сема 'стаць, становіцца ўладальнікам чаго-небудзь': *За гэты час атрымалі зямельныя надзелы каля 2 тысяч грамадзян* (Я. Лугін); [Хлопец:] – *Я бяру авечак!* (І. Мележ); *А назеўтра яна [Аміля] дастала заядлага сабаку* (К. Чорны). Значэнне негатыўнага валодання падобныя канструкцыі перададуць, калі ў іх склад ўключыць адмоўную часціцу *не* (*Грамадзяне не атрымалі зямельныя надзелы*), а таксама канструкцыі з прыназоўнікам *без* і дзеясловам *быць* (не быць уладальнікам чаго-небудзь): *Многія былі без зброі* (В. Быкаў). Значэнне негатыўнага дынамічнага валодання рэалізуюць канструкцыі з дзеясловамі, што маюць агульную сему 'перастаць быць уладальнікам чаго-небудзь': *Дык я вярнуўся прадаў* (К. Чорны); *У мінулым годзе гэты падарку мы збылі* (А. Васілевіч); *У знак пашаны моладзь падаравала Паўту радыёпрыёмнік* (Я. Брыль).

У залежнасці ад семантыкі ўсе пасесіўныя канструкцыі падзяляюцца на ўласнапасесіўныя і няўласнапасесіўныя. Для ўласнапасесіўных канструкцый выражэнне пасесіўнасці (прыналежнасці ці валодання) з'яўляецца галоўнай семантычнай функцыяй у мове. Гэта канструкцыі з прыналежнымі прыметнікамі, прыналежнымі і асабова-прыналежнымі займеннікамі, канструкцыі з родным прыйменным, канструкцыі з дзеясловамі *валодаць, мець, належаць* і пад., а таксама канструкцыі з назоўнікамі *гаспадар, гаспадыня* і пад. Для няўласнапасесіўных семантыка прыналежнасці ці валодання з'яўляецца дадатковай да асноўнага непасесіўнага значэння. Гэта канструкцыі з якаснымі прыметнікамі, канструкцыі з некаторымі адноснымі, няпэўнымі, пыталымі, адмоўнымі і азначальнымі займеннікамі, канструкцыі няўласнапасесіўнымі дзеясловамі і прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі. Так, напрыклад, канструкцыі з адноснымі пранамінатывамі *чый, які, каторы* перадаюць значэнне прыналежнасці дадаткова да агульнага катэгарыяльнага значэння адноснасці: *Хто ж такі Мартын Рыль, чый арышт узрушыў новага вайта* (Я. Колас). Галоўная семантычная функцыя ў мове няпэўных займеннікаў – выражэнне няпэўнасці, неакрэсленасці, аднак дадаткова імі перадаецца яшчэ і значэнне прыналежнасці: *Рантам нечы*

дужа знаёмы **твар** як бы ўспыхнуў парад ягонымі [Ізяслава] вачыма (Л. Дайнека).

На магчымасць канструкцый з прыназоўнікамі за (дзяляначка за ім) у свой час указваў яшчэ М.С. Яўневіч [2, с. 17].

Паводле структуры ўсе беларускія пасесійныя канструкцыі падзяляюцца на двух кампанентныя і трохкампанентныя. Да двухкампанентных адносяцца прыметнікавыя, займеннікавыя канструкцыі, канструкцыі з родным прыimenным, канструкцыі з назоўнікамі *гаспадар*, *гаспадыня* і пад. Такія структуры ўключаюць у свой склад найменне суб'екта-пасэсара і найменне аб'екта-пасэсума.

Да трохкампанентных належаць усе дзеяслоўныя структуры, канструкцыі з давальным прыimenным, прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі. Кампанентны склад такіх канструкцый уключае дзеяслоў пасесійнай ці не пасесійнай семантыкі: *Пятро Палявік не меў пугі* (І. Шамякін); *Вочы мне засыпала зямлёю* (А. Куляшоў); *Міканор здзіўлена глянуў у вочы хлопца* (І. Мележ); *Верка павярнула да Балюты ў двор* (І. Пташнікаў); *Паляк сам рагатаў і трымаў Амілію за руку* (К. Чорны).

Акрамя таго, улічваючы сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі, традыцыйна ўсе пасесійныя канструкцыі падзяляюцца на атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя і аб'ектныя. Да атрыбутыўных належаць прыметнікавыя, займеннікавыя канструкцыі і канструкцыі з родным прыimenным. Да прэдыкатыўных – усе дзеяслоўныя, прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі. Большасць канструкцый з давальным прыimenным таксама мэтазгодна кваліфікаваць як прэдыкатыўныя. Аб'ектнымі з'яўляюцца словазлучэнні з назоўнікамі *гаспадар*, *гаспадыня* і пад.

Усе тыпы пасесійных канструкцый, як паказвае сабраны і апрацаваны фактычны матэрыял, могуць пашырацца за кошт уключэння ў свой склад азначэнняў, якія тут толькі факультатыўны элемент, які ўзбагачае агульную пасесійную семантыку.

Такім чынам, неаднароднасць паняцця пасесійнасці, багаты арсенал пасесійных сродкаў ствараюць неабходныя ўмовы для мнагамернай сістэматызацыі беларускіх пасесійных канструкцый, якая ўлічвае разнастайныя асаблівасці іх семантыкі і структуры.

Літаратура

1. Головачёва, А.В. Семантико-синтаксический способ выражения категория посессивности // Структура текста – 81: Тезисы симпозиума / [А.В. Головачёва, В.В. Иванов, Т.Н. Молошная, Т.М. Николаева, Т.Н. Свешникова, Е.А. Хелимский]; М.: Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1981. – 184 с.
2. Евневич, М.С. Функции и значения предлогов на, у, з, за в современном белорусском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М.С. Евневич; БГУ им. В.И. Ленина. – Минск, 1956. – 21 с.